

Кратка история на Катедрата по психиатрия и медицинска психология при Медицински Университет – София

Университетското преподаване на психиатрия у нас води началото си от 1922 г., когато се създава Катедра по нервни болести и психиатрия към новоразкрития през 1917 г. Медицински факултет на Софийския университет. Клинична база на Катедрата е Психиатричното отделение на Александровска болница, едно от трите основни отделения от основаването на болницата през 1884 г., като между 1884 г. и 1888 г. в него се настаняват и пациенти с инфекциозни заболявания. То се обособява като самостоятелно психиатрично отделение през 1888 г. и прераства в клиника след възникването на Медицинския факултет. Още преди създаването на първото българско висше медицинско училище признаването на дипломите на завършили в Европа български лекари е ставало с изпит пред комисия в Александровска болница, назначавана от Върховния медицински съвет, а отделението се превръща в люлка на българската психиатрия, където се разгръща интензивна диагностично-лечебна, експертна и изследователска дейност.

Първи старши лекар на отделението (1884-1901) и един от първите управители на болницата е д-р Димитър Калевич (1845-1922), участник в Руско-турската и Сръбско-българската война, представител на плеядата лекари общественици като д-р д-р Димитър Моллов, д-р Сава Мирков, д-р Александър Станишев, д-р Георги Вълкович, д-р Марин Русев, д-р Стефан Ватев, д-р Асен Шишманов и д-р Христо Стамболски, които полагат основите на националната болница, санитарното дело, здравеопазването и медицинското обучение у нас и са сред строителите на Третата българска държава. От 1901 г. десетилетия наред психиатричното отделение на Александровска болница е ръководено от д-р Стефан Данаджиев (1866-1943), автор на над 100 статии и студии върху клиничната и съдебна психиатрия¹, организацията на психиатричното обслужване² (включително по време на война), ролята на биоритмите за психопатологията и върху други теми. В края на 30-те години на XX в. д-р Данаджиев основава със свои средства фонд към БАН (чиито следи се губят след 1944 г.) за годишно отличаване на най-добра публикация в областта на психиатрията и неврологията.

В края на XIX и началото на XX в. тук работят още д-р А. Головина (първата българка дипломиран лекар), д-р Г. Паяков, д-р И. Москов, д-р П. Михайлов, д-р Д. Владов, д-р Д. Бараков и др., като клиничният стандарт е на европейско равнище, а научната ориентация е подчертано хуманистична. Изтъкнат поборник в македонското освободително движение и участник във войните за национално обединение (и споминал

¹ Данаджиев Ст. За афекта („раздразненото състояние“) в углавния процес. София: Художник, 1927

² Данаджиев Ст. Устройство на заведенията за душевно болни в странство и у нас. БИАД, 1914, 3-4-5

се преждевременно от раните си от тях), д-р Д. Владов (1873-1917) публикува през 1911 г. в Париж като монография своята защитена през 1908 г. докторска теза „Убийството в психичната патология”³, която получава награда от Френската академия по медицина. По същото време у нас с „Правилник за отгледването на душевно болните” (1905) се регламентира недоброволното хоспитализиране при опасно поведение, когато в ред страни от Западна Европа подобна регламентация се въвежда едва през 30-те години на века. С прерастването на отделението в клиника и разкриването на Катедрата по нервни болести и психиатрия през 1922 г. първи редовен професор в нея става Николай Михайлович Попов (1854-1939), руски емигрант, професор от Казанския и Варшавския университет. Той е директор на Клиниката по психиатрия и ръководител на Катедрата до 1934 г. и е автор на на трудове, посветени на шизофрения (един от малцината по това време, който пише за „лечими форми” на шизофрения), прогресивна парализа, малариотерапия и епилепсия. С него в Катедрата пристига и проф. Алексей Янишевский, чиито приноси са предимно в областта на неврологията и е директор на Клиниката по неврология.

След проф. Попов ръководител на Катедрата (1934-1936) е доц. Никола Кръстников (1880-1936), автор на оригинални теоретични концепции („психон”), на трудове върху неврозите и терапията с кислород и на модифицирана психотерапевтична техника, наречена репродукция на патогенни афективни изживявания⁴. Ръководител на Катедрата от 1936 до 1940 г. е проф. Андрея Сахатчиев, рентгенолог, а преподаването се води основно от доц. Никола Боев. По това време в Клиниката и Катедрата работи доц. Христо Петров (1901-1944), автор на задълбочени клинични анализи в областта на общата психопатология⁵, кататонията, екзогенните фактори при шизофрения, както и на уникално проучване върху феномена глосолалия у сектата на петдесетниците⁶, което може да се счита за основополагащо на транскултуралното направление в българската психиатрия. Той загива на 10.01.1944 г. при бомбардировките от съюзническата авиация над София в двора на Александровска болница заедно с колегите си д-р Весела Василева, д-р Иван Иванов, д-р Димитър Попов, д-р Илия Топалов и д-р Асен Карадимов и с пациенти. Гибелта му прекъсва живота на най-обещаващият по онова време български академичен психиатър. В резултат на разрушенията тогава са унищожени и огромна част от архивите на катедрите и клиниките в Александровска болница.

От 1940 до 1944 г. ръководител на Катедрата е проф. Ангел Пенчев (1894-1975), невролог, психиатър (обичайна за времето специализация и в двете дисциплини) и невроморфолог със световно признати приноси в областта на интоксикациите и други

³ Vladoff D. L'Homicide en pathologie mentale (Etude Clinique et médico-légale). Paris: A. Maloine, 1911

⁴ Krestnikoff N. Die heilende Wirkung künstlich herforgerufener Reproduktionen von pathogenen affectiven Erlebnissen. Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten 1929; 88: 370-410

⁵ Петров Хр. Халюцинация-делир и съзнание за външна реалност. Принос към клиниката и патопсихологията на халюцинаторните преживявания. София: Художник, 1938

⁶ Петров Хр. Психология и психопатология на религиозното чувство. София: Художник, 1941

екзогенни влияния върху ЦНС. След емигрирането си в САЩ през 50-те години проф. Пенчев продължава своите изследвания и е автор на огромен раздел (563 страници и 278 илюстрации) от том 13 на световно известния *Handbuch* по специална патологична анатомия и хистология на нервната система на Springer (1958). През 40-те години проф. Пенчев е радетел за строителство на нови стационари с неврологични и психиатрични легла и през 1941 г. възстановява дейността на невропсихиатричното дружество, прекъсната след смъртта на Кръстников. На свое заседание на софийския клон на дружеството от 20.04.1943 г., председателствано от Пенчев, българските психиатри обсъждат евгениката и приемат единодушно, че липсват научни доказателства, оправдаващи прилагането ѝ при психично болни – когато в ред развити страни като САЩ и Швеция това е било реалност. Неговата кончина в Балтимор, САЩ, е отразена в местната преса (*Sun*, 24.08.1975, Baltimore) като загуба на „световно известен учен ... с международна репутация на водещ есперт по заболяванията на нервната система, особено в областта на токсикологията”. Новостите в терапията на психичните разстройства по това време непосредствено след въвеждането им вече се прилагат в Клиниката или сътрудници на Катедрата биват командирани до родината на новия метод за усвояването му – като инсулинкоматозната терапия, електро-конвулсивната терапия (първата процедура у нас е направена през 1942 г. от проф. А. Пенчев и доц. Хр. Петров в Клиниката в Александровска болница) и др. Непосредствено след септември 1944 г., когато се взема решение за освобождаване на университетите от „фашистки” преподаватели, проф. А. Пенчев е лишен от академичното си звание и уволнен, но със съдействието на своите колеги продължава изследователската си дейност и през 1955 г. е възстановен, а малко по-късно му е разрешено да отпътува за Западна Германия.

Особено ярко е присъствието в българската и европейската психиатрия на проф. Никола Шипковенски (1906-1976). Възрожденски ерудит, блестящ клиницист, ученик на Bumke, той изследва системно и задълбочено факторите на болестната агресия и автоагресия, особено на психотичното убийство⁷, допринася за обособяване на съдебната психиатрия като отделен клон в дисциплината, въвежда понятията „разширено меланхолично самоубийство” и „Ахасферова налудност” и описва психопатологичните особености на ръкуването. Ръководствата му по обща психопатология⁸ и клинична психиатрия⁹ от 50-те години са настолни за много български психиатри в продължение на десетилетия. Запазен знак в творчеството му е онагледяване на психопатологични феномени с примери от художествената литература. Шипковенски има разработки и в областта на детската психиатрия, психотерапията и други, като по своето време е най-публикуваният извън страната български психиатър. Неговата знаменита „Ятрогения”, публикувана за първи път в Берлин през 1965 г. и претърпяла издания и преводи в много страни по света (в предговора на американското ѝ издание Leo Kanner, авторът на концепцията за аутизма, я

⁷ Schipkowensky N. Schizophrenie und Mord. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1938

⁸ Шипковенски Н. Обща психопатология. София: Медицина и физкултура, 1954

⁹ Шипковенски Н. Клинична психиатрия (първа и втора част). София: Медицина и физкултура, 1956, 1962

определя лаконично – „шедьовър”), едва след 51 години бе преведена и издадена в родината на автора¹⁰. През 50-те години на две открити заседания на НИИПН (1956 г. и 1958 г.) проф. Шипковенски е критикуван от класово-партийни позиции за недостатъчно прилагане на диалектико-материалистическия метод и на постулатите от Павловското учение в своите работи. На подобни критики тогава са подлагани и големите учени акад. Методий Попов, акад. Димитър Ораховац и акад. Асен Хаджиолов.

Проф. Емануил Шаранков (1903-1997) работи предимно в областта на неврозите, а през 1947 г. публикува за първи път своето проучване върху нестинарството¹¹, което разглежда феномена комплексно в неговия исторически и етнографски контекст. От 1944 до 1946 г. ръководител на Катедрата е проф. Любен Попов, дерматолог. След 1946 водеща роля в българската университетска психиатрия и неврология има акад. Георги Узунов (1904-1971), декан на Медицинския факултет (1951-1952) и ръководител на Катедрата (за няколко години паралелно и на Катедрата по неврология) в продължение на 25 години. Той работи върху екзогенните нокси на ЦНС, етиопатогенетичните модели на психозите и относителната клинична специфика на някои органични състояния и има голям принос за развитието и организацията на психиатричната и неврологичната помощ в страната, за преподаването и за академичното развитие на своите по-млади колеги.

През 1950 г. се отделя самостоятелна катедра по неврология, а след 1945 г. Катедрата оказва кадрова и методична помощ в създаването и развитието на нови катедри по психиатрия в новите висши медицински училища извън София: Пловдив (1945), Варна (1960), Плевен (1974) и Стара Загора (1982). В клиничната ѝ база влизат болницата на VI-ти км, сега МБАЛНП „Св. Наум”, детската психиатрична клиника и клиниката за зависимости в Суходол, а структурната ѝ принадлежност е функция на административните трансформации през времето – Медицинска академия (МА), Научен институт по неврология, психиатрия и неврохирургия (НИИПН) при МА, Висш медицински институт и Медицински Университет – София, като в Института за усъвършенстване на лекарите (ИСУЛ) и Научно-изследователския психоневрологичен институт (НИПИ) през 50-те и 60-те години паралелно функционира самостоятелна катедра по психиатрия под ръководството на проф. Е. Шаранков. Във време на идеологическа индоктринация с доминиране на идеите от школата на И. П. Павлов за патофизиологията на висшата нервна дейност и на А. В. Снежневский за разширения шизофреничен спектър българската университетска психиатрия – извън партизанското отношение към Пенчев и Шипковенски – успява като цяло да избегне крайностите на догматизма и да запази присъщата на клиничната и научната ни традиция балансираност в теорията и практиката. Отстояването на ролята на наследствеността за възникването на психичните болести въпреки постулатите от теорията на Лисенко е само един пример.

¹⁰ Шипковенски Н. Ятрогения или освобождаваща психотерапия (прев.). София: Изток-Запад, 2016

¹¹ Шаранков Е. Нестинарството: същност и прояви. Психофизиологичен и патопсихофизиологичен поглед върху огнеходството. София: Лекон, 1947

Проф. Иван Темков (1918-1994) има принос за въвеждане на психофармакологичното лечение и за изграждането на съвременна психиатрична помощ в страната с утвърждаване на съвременни терапевтични подходи – психофармакологично лечение и рехабилитационни програми. Изключително задълбочени са проучванията на проф. Коста Заимов (1919-2012) върху мисловните разстройства (с въведения от него „коэффициент на мисловна разкъсаност“), парафазииите, афазииите, фило- и онтогенетично незъзнаваното, невропсихологията, афективните и парадаптивните реакции на личността, както и проникновените му анализи на влиянието на мозъчната патология върху творчеството на известен български художник¹² и на писмеността на знаменития български пациент Белия Лъв (1896-1982), болния с вероятно най-богатото документирано фантастично парафрено творчество в писаната история на психиатрията¹³. Публикациите на проф. Кирил Киров (1928-1999), характерни със своя специфичен акцент върху клиничния нюанс, са върху циклоидните психози, меланхолията, психофармакологията, хроничните психози и психиатричната диагностика.

Проф. Владимир Иванов (1923-2002) има проучвания и приноси в областта на шизофрения, механизми на налудообразуване и социалната психиатрия, проф. Т. Станкушев (1930-2007), доц. Филип Лазаров и доц. Соня Готева – на зависимостите, на проф. Йордан Стоименов (1927-2008) – на социалната психиатрия, организация на психиатричната помощ и съдебната психиатрия, проф. Тома Томов – на психотерапията и социалната психиатрия, проф. Васил Милев (1927-1993) – на общата психопатология и генетиката на психичните заболявания, проф. Стоян Стоянов (1922-1999) – на парафрениите, проф. Кънчо Цафаров (1919-2001) – на самоубийствата, проф. Лиляна Иванова, доц. Димитър Пантелеев, доц. Димитрина Коларова, доц. Снежина Шивачева и доц. Захарина Манолова – на социалната психиатрия, доц. Серафим Влаев – на биологичната психиатрия, проф. Людмил Каменов (1928-1994) – на трудовата експертиза, проф. Крум Миланов (1931-2017) – на биологичната психиатрия и невроимунология, проф. Кирил Миленков – на афективните разстройства, епидемиология и организация на психиатричното обслужване, проф. Чудомир Мерджанов – на неврофизиологията, доц. Огнян Танчев – на терапията на депресия и хронобиологията, доц. Соня Машева и доц. Васил Михов – на афективните разстройства, проф. Тодор Бостанджиев и доц. Румен Бостанджиев – на сексология, доц. Георги Койчев (1944-2017) – на общата психопатология и параноята, доц. Христо Попов (1945-2009) – на стрес, агресия и тревожни разстройства, проф. Лъчезар Хранов (1954-2019) – на паническо разстройство, ендотипи и терапия на афективните разстройства, проф. Цоньо

¹² Zaimov K, Kitov D, Kolev N, et al. Aphasie chez un peintre. L'Encéphale 1969; 57: 377-417

¹³ Uzunoff G, Zaimov K. Les écrits d'un paraphrene. Annales médico-psychologique 1972; 130: 327-356

Цонев – на психосоматиката, доц. Христо Димитров, доц. Атанас Атанасов и доц. Алекси Алексиев – на психотерапията, д-р Кимон Ганев, д.м. – на протичането на шизофрения¹⁴, доц. Весела Стоянова – на лечение на депресията. Десетилетия наред доброволен сътрудник на Катедрата беше г-н Боян Копринков.

Основоположник на детската психиатрия у нас е проф. Христо Христозов (1923-1998), работил предимно в областта на неврозите. Проучването на проф. Меглена Ачкова върху детската шизофрения, което описва за първи път феномени като неустойчива интенция, регресивно задаване на въпроси без очакване на отговор и импулсивни бягства, представлява влог в световната литература в тази област¹⁵, а заедно с доц. Марина Бояджиева правят едно от първите описания на анорексия-булимия синдрома въобще. Съвременната детска психиатрия е ориентирана към разглеждане на психичните разстройства в детска и юношеска възраст в невроразвитиен контекст, тяхното ранно диагностициране и терапия при най-малко отделяне на децата от средата им, с участие на родители, мултидисциплинарен екип и взаимодействие с други институции. Традициите на Христозов и Ачкова у нас се продължават от доц. Светла Стамболова, проф. Атанас Шишков, проф. Надя Полнарева, доц. Димитър Терзиев, доц. Антон Славчев, доц. Хариета Манолова, а фокусът в изследователската работа е върху аутистичния спектър, хиперкинетичното разстройство с дефицит на вниманието и комплексната диагностична оценка.

В съдебната психиатрия традициите на Данаджиев и Шипковенски се продължават от проф. Петко Дончев, доц. Любомир Гълъбов, доц. Мария Пенева, доц. Борис Щърбанов, доц. Владимир Велинов и проф. Петър Маринов с изследвания върху механизмите на болестните опасни деяния и разработване на инструменти за оценка и прогнозиране на рисковото поведение. Детско-юношеската и съдебната психиатрия през 2009 г. се обособяват в отделни специалности. В профила на Катедрата е включена и клиничната психология, а психологичната оценка се утвърждава като важна част от диагностичната практика, научните дирения и обучението, с акцент върху психометрията в последните години. Основна заслуга за това имат проф. Константин Мечков, проф. Ана Кокошкарлова (1926-1991) и доц. Павлина Петкова, доц. Хариета Манолова, д-р Калоян Куков, д.пс.н.

В обучението, изследователската дейност и клиничната ориентация на Катедрата се утвърждава биопсихосоциалният модел. Наред с традиционно силно представеното биологично направление, през последните десетилетия навлизат и динамичната и когнитивно-поведенческата психотерапия, психодрамата,

¹⁴ Ganev K, Onchev G, Ivanov P. Chapter 20. RАPyD: Sofia, Bulgaria. In: Hopper K, Harrison G, Janca A, Sartorius N (eds.). Recovery from schizophrenia: an international perspective. Oxford: Oxford University Press, 2007: 227-239

¹⁵ Atchkova M. La schizophrénie chez l'enfant. Psychiatrie de l'enfant 1984; 27: 69-106

психообучението и комплексните психосоциални подходи. Хуманизирането на лечението, защитата на правата на психично болните, ориентацията към обслужване в общността, акцентът върху терапевтичната връзка и преодоляването на психиатричната стигма са важни принципи в работата на преподавателите в Катедрата по психиатрия и намират своето отражение в обучителните програми.

От 80-те год. на ХХ в. научната дейност на Катедрата е свързана с по-активно участие в международни проекти и консорциуми. Най-известният и цитиран български психиатър, проф. Асен Жабленски, FRCP, FRANZCP, Winthrop професор, бивш председател на Медицинска академия, ръководил крос-културалните епидемиологични проучвания на СЗО и разработването на диагностичните критерии за психичните разстройства в МКБ-10, е световно признат учен и неуморен изследовател на шизофрения, който е допринесъл много за съвременното разбиране на тази група от ендогенни психични болести. Огромни са неговите приноси в полето на шизофрения¹⁶, психиатрична епидемиология¹⁷, транскултурална психиатрия, диагностични инструменти и класификационни системи и невропсихиатрична генетика¹⁸. Проф. Вихра Миланова има изследвания върху афективните разстройства и лечението на психичните болести¹⁹ и ръководи генетични проучвания при пациенти с шизофрения и афективни разстройства в колаборация с големи международни екипи²⁰. Проф. Георги Ончев, ръководил първите изследователски проекти по Рамкови програми на ЕК в полето на клиничната медицина у нас, работи и пише в областта на обща психопатология, личностова патология²¹, шизофрения, обслужване на тежката психична болест²², иновативни клинични инструменти, връзката между култура и психопатология²³ (продължение на транскултуралната традиция на Петров, Шаранков и Жабленски), когнитивни трансформации и прогностика. Проф. Светлозар Хараланов провежда и ръководи проучвания с краниокорпография и невропсихологични тестове върху различни психопатологични феномени²⁴ и е автор на оригинална концепция за

¹⁶ Жабленски А. Шизофрения – нозологично единство и културово многообразие. София: Медицина и физкултура, 1986

¹⁷ Jablensky A, Sartorius N, Ernberg G, et al. Schizophrenia: manifestations, incidence, and course in different countries: a World Health Organization 10-country study. Psychol Medicine, suppl. 20 (monograph). Cambridge: Cambridge University Press, 1992

¹⁸ Jablensky A. Subtyping schizophrenia: implications for genetic research. Molecular Psychiatry 2006; 11: 815-836

¹⁹ Миланов К, Миланова В. Шизофрения и антипсихотици. София: „Бойко Стаменов“, 2003

²⁰ International Schizophrenia Consortium. Rare chromosomal deletions and duplications increase risk of schizophrenia. Nature 2008; 455: 237-241

²¹ Ончев Г. Личностова абнормност в клиничната практика. София: Контекст, 2001, 2012

²² Ончев Г. Принуда в психиатрията: емпирични данни и добра практика. София: Контекст, 2010

²³ Ончев Г. Култура и психопатология: антропология на психичната болест. София: Рива, 2017 (преведена на англ., 2019)

²⁴ Haralanov E, Haralanov S, Beraldi A, Möller H-J, Fast-Hennig K. Subjective emotional over-arousal to neutral social scenes in paranoid schizophrenia. Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci 2012; 262q 59-68

емоциите при шизофрения²⁵ и на изобретения за ранна диагностика и обективна оценка на ефекта от лечението. Само за пет години (2014-2018) броят на цитиранията на публикации на членове на Катедрата е над 3800.

Ръководители на Катедрата по нервни болести и психиатрия (1922-1950), по психиатрия (1950-2016) и по психиатрия и медицинска психология (след 2016 г.) последователно са: проф. Н. М. Попов (1922-1934), доц. Н. Кръстников (1934-1936), проф. А. Сахатчиев (рентгенолог) (1936-1940), проф. А. Пенчев (1940-1944), проф. Л. Попов (дерматолог) (1944-1946), акад. Г. Узунов (1946-1971), проф. Ив. Темков (1971-1978), проф. Хр. Христозов (1978-1982), проф. К. Заимов (1982-1983), проф. Вл. Иванов (1984-1988), проф. Й. Стоименов (1989-1992), проф. М. Ачкова (1992-1996), проф. Т. Томов (1996-2004), проф. В. Миланова (2004-2018) и проф. Г. Ончев (от 2019 г.).

Катедрата по психиатрия и медицинска психология има разработени програми за обучение по психиатрия и медицинска психология на студенти по медицина и дентална медицина на български и английски език, съобразени с международно приетите курикулуми, обновени изпитни методики и учебни ръководства, както и акредитирани докторски програми и програми за специализации по психиатрия и клинична психология. Катедрата е разработила също програми за обучение на общопрактикуващи лекари, на лекари в спешната помощ и за специализация по психиатрично сестринство и предоставя всички възможности за подготовка и непрекъсната квалификация на студенти и лекари с много лично ангажиране на преподавателя и непосредствено потапяне в клиничната практика. Катедрата поддържа широки международни контакти и ръководи и провежда научно-изследователска дейност на нивото на добрите международни стандарти и на завещаното ни от отците на българската университетска психиатрия. Наследството задължава и мотивира и ни обрича – перифразирайки известната метафора от интерпретациите на У. Еко – стъпили върху раменете на великани, да виждаме по-надалеко. Във време на ценностни промени и девалвация на академичния и лечителския етос Катедрата остава вярна на своята мисия да крепи високо летвата в преподаването, науката и клиничната практика в българската психиатрия.

²⁵ Хараланова Е, Хараланов С. Емоции и шизофрения. Нов подход към афективността на “неафективните” психози. София: Изток-Запад, 2017